

31(082)
П24

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск

XXXVII

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – № 1. – С.16–22.
2. Державний стандарт базової і повної середньої школи // Дивослово. – 2004. – №3. – С.76–80.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зеленько А.С. Роль і місце мовної картини світу у навчально-виховному процесі // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – № 4. – С.145–149.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. – №5. – С.24–29.
6. Мацько Л.І. Українська мова і формування національної свідомості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 67–71.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2005.
8. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – №8. – С.59–70.
9. Пентиліук М.І. Особливості технології уроку мови // Дивослово. – 1998. – № 4. – С. 16–18.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. – К.: Фітосоціоцентр, 1999.

УДК 371.3

Бакум З.П.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ

У статті висвітлена проблема вивчення когнітивного аспекту у формуванні лінгвістичної компетенції учнів, розроблена модель її введення у практику вивчення фонетики.

In the article the problem of cognitive aspect in the forming of student's linguistic competence was lightened, a model of its implantation to the practice of phonetics study was worked out.

Модернізація української освіти передбачає створення моделі національної школи, що орієнтується на органічну єдність нового змісту освіти, сучасних форм організації освітнього процесу, інноваційних освітніх технологій, а також новітніх форм оцінки якості освіти.

Чільне місце нині посідає проблема *розвитку особистості, її пізнавальних можливостей, “реалізації особистісного потенціалу кожного школяра”* [6: 22].

У дослідженнях сучасних лінгводидактів (О.М.Біляєв, М.І.Пентиліук, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, С.О.Караман, О.М.Горошкіна) наголошується на тому, що “...основною метою в навчанні мови є формування й розвиток *мовної особистості* – людини, яка виявляє високий рівень *мовної та мовленнєвої компетенції*” [7: 192]. Зауважимо, що термін *мовна (лінгвістична) компетенція* трактується як обізнаність із мовою, знання мовних одиниць, їх виражальних можливостей; володіння мовними вміннями й навичками. Її змістом передбачається також засвоєння основ науки про українську мову, відомостей про мову як знакову систему і суспільне явище, понятійної бази курсу, певного комплексу одиниць і категорій мови: фонема, графема, морфема, словосполучення та ін. Окрім того, мовна компетенція сприяє формуванню уявлень про устрій мови, її розвиток і функціонування, усвідомленню тих відомостей про значення та роль мови в суспільстві, на яких виховується постійний інтерес до предмета, почуття любові й поваги до рідного слова. Нарешті, лінгвістична компетенція включає знання про мовознавство як науку, елементи історії науки про українську мову, відомості про її видатних діячів, про методи лінгвістичного аналізу.

Отже, поява терміна *мовна компетенція* в лінгводидактиці не випадкова й обумовлена досягненнями сучасної психологічної та лінгвістичної науки: теорії мовленнєвої діяльності; комунікативної лінгвістики, предметом дослідження якої є загальні закономірності спілкування і функціонування мовних засобів у реальних актах спілкування; *когнітивної* лінгвістики, яка пропонує системний опис і пояснення механізмів засвоєння мови та розглядає її “як *пізнавальне* утворення, що використовується в комунікативній діяльності і має для цього необхідні одиниці, структури, категорії й механізми” [3: 11–12].

Та все ж найважливішою теоретичною передумовою введення поняття *компетенція* вважається розмежування мови і мовлення. Основою шкільного курсу української мови є лінгвістика – досить розгалужена система знань про мову, її структуру, основні одиниці і способи поєднання цих одиниць у тексті. Проте, виходячи із сучасних потреб мовної освіти, необхідно виділити й обґрунтувати такі поняття, як мова, мовлення, функції мови, мовленнєва діяльність, літературна мова та її норми, особливості усного та писемного мовлення. Усе це “спрямоване на ґрунтовне вивчення рідної мови, що створює великі можливості для *розвитку мислення* і мовлення учнів...” [6: 12].

“Я стривожений, – пише відомий методист М.Р.Львов, – перебільшенням комунікативної функції мови і недооцінкою, навіть ігноруванням її внутрішніми функціями: формування думки, внутрішнього мовлення; емотивною, естетичною функцією вираження почуттів, *когнітивною* функцією, творчою роллю мовних засобів у розумінні людини людиною” [4: 20].

Отже, в навчанні необхідно дотримуватися положення про те, що оволодіння мовою в її *когнітивній* функції відбувається на підставі “загального пізнавального механізму, який є одним із інструментів набуття мовних та позамовних знань, їхньої обробки та використання в мовленні” [8: 66]. Іншими словами, лінгвістична компетенція передбачає послуговування способами дії, що забезпечують розпізнавання мовних явищ і вживання їх у мовленні. Важливими в її формуванні є оволодіння навичками самоаналізу, самооцінки, цілеспрямоване формування лінгвістичної рефлексії як процесу усвідомлення школярами власної діяльності, її сутності.

Сучасна методика мови виграє, якщо враховуватиме теоретичні доробки *когнітології* – “інтегральної науки про пізнавальні процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне мислення та пізнання світу” [2: 426]. Адже взаємозв'язок між мовою і мисленням очевидний. Сутність його полягає в тому, що мова є не лише засобом людського спілкування, але й важливим знаряддям пізнання, дозволяє людям накопичувати знання, передавати їх від одного покоління до іншого, завдяки чому вважається основним засобом розвитку людського мислення.

Когнітивний аспект, як зазначалося вище, детермінується у процесі формування лінгвістичної компетенції учнів, що дає можливість розглянути синтетичний підхід до мови, виховати в них цілісне бачення мови разом з її внутрішньою психічною стороною. Фонетика, у свою чергу, дає можливість зрозуміти, що мова – єдина, струнка, внутрішньо погоджена цілісність; знайомить, як утворюються звуки мовним апаратом людини, які рухи органів мови вимагаються для утворення кожного звука; вона пояснює факти літературної вимови, зводить їх у єдину систему, встановлює поняття літературної і нелітературної вимови.

Дійсно, без знайомства з фонетичною системою мови неможливе її теоретичне чи практичне вивчення. Адже звуки мови – це природна матерія мови, “поза якою не мислиться саме існування мови слів” [1: 17]. Тому вивчення мови – її граматичної будови і словникового складу – передбачає вивчення його фонетичної системи.

Формування мовної компетенції в навчанні фонетики передбачає не лише засвоєння охарактеризованих знань, але й удосконалення навчально-мовних умінь і навичок, дій з матеріалом, що вивчається і раніше вивченим. До цих навчально-мовних умінь належать передовсім *пізнавальні вміння*: розпізнавати звуки і букви, звуки і фонемі, визначати склади, розрізняти явища: фонетичне слово, такт, фраза та ін; друга група вмінь – *класифікаційні*: вміння розподіляти мовні явища на групи (приголосні: за місцем творення, за участю голосу

й шуму, за способом творення тощо); третя група – *аналітичні*: вміння виконувати розбір, аналіз (фонетичний, фонематичний, орфографічний, фоностилістичний та ін.).

Очевидно, варто конкретизувати основні положення у формуванні мовної компетенції під час навчання фонетики.

1. Знання про фонетичну систему української мови:

а) система знань про сегментний та суперсегментний рівні фонетики; б) відомості про роль одиниць і засобів фонетики у мовній картині світу; в) часткові відомості про методи артикуляційних та акустичних досліджень; г) довідки про видатних фонетистів.

2. Навчально-мовні вміння і навички:

а) розпізнавальні; б) класифікаційні; в) аналітичні; г) синтетичні.

Система знань про сегментний та суперсегментний рівні фонетики.

На початку вивчення фонетики дуже важливо, щоб учні усвідомили поділ звукових одиниць на сегментні й суперсегментні (лінійні та нелінійні).

Сегментними одиницями називають такі, які розташовані в лінійній послідовності.

Такими одиницями є передовсім **звуки**, що вимовляються один за другим.

Сполучення звуків утворюють іншу сегментну одиницю – **склад**. Склади входять до складу слова, або інакше: слова складаються зі складів. Будь-яка людина, що розмовляє українською мовою, може поділити слова наклади (наприклад, *ві-до-мий*), хоча в природному мовленні слово не ділиться ні наклади, ні на звуки.

Суперсегментними одиницями прийнято називати такі, які характеризують не окремі звуки абоклади, а більш складніші одиниці – *слова* і *фрази*. Суперсегментні одиниці забезпечують звукову цілісність слів. Такими одиницями прийнято вважати *наголос* та *інтонацію*. Якщо сегментні одиниці (наприклад, звуки) можна виділити з більш складних одиниць і вимовити окремо, то суперсегментні вимовлятися окремо не можуть. Так, наприклад, характеризуючи інтонацію чи наголос, ми можемо сказати: “У поданих словах наголос падає на закінчення” або “ця фраза характеризується розповідною інтонацією”.

Відомості про роль одиниць та засобів фонетики у мовній картині світу.

Мову необхідно вивчати з кількох позицій: трактувати її утилітарно, розглядати як систему відношень і сприймати як джерело естетичних відчуттів. Словесникам не слід обмежувати себе в цьому останньому, в захопленні мовою, її красою і чаром; “... на жаль, чи не найменше уваги ми приділяємо саме красі мови” [9: 19].

У процесі формування лінгвістичної компетенції під час навчання фонетики важливо звернути увагу на роль звуків у мовній картині світу, запропонувавши учням для аналізу поданий нижче текст.

Азбука наша починається з А. А – найясніший, найголосніший звук, що без усякої перегорди виходить з рота... А – перший основний звук розкритого людського рота, як М – закритого. М – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки. А – голосіння надмірного страждання. Два первні в однім слові, що повторюється трохи не у всіх народів – Мама. Два первні в латинському ама – люблю. Захоплене дитяче гукаюче а, і в глибині мовчання, прямуюче, німіюче м. М'яке м, воложне а, сумне м. Медове м і а – як бджола. У м – мертвий шум зими, в а – чарівна весна... Як камінь, а – не жаркий рубін, а в місячнім чарі опал, іноді, частіше, діамант, що виграс всіма барвами дня.

О – це горло. О – це рот. О – звук захоплення. Урочистий розлог, просторінь єсть о: поле, море, обшир. Все величне, хоч і темне, визначається через о: горе, похорон, сон, море, стогін. Гострозоре око ворога і вовка. Бездонне о.

У – музика шумів, вигукування жаху... Гук мідяних труб. Грубе по матерії своїй: стук, бунт, тупо, круто, рупор.

Белькотання хвилі чуємо в л, щось воложне любовне – Ліана, Лілея. Переливне слово Люблю. У самій природі л має певне розуміння, так само, як паралельне р, що стоїть поряд. Стоїть поряд – і протилежне. Два брати – отже, один світлий, а другий темний. Р – скоре, мережане, грізне... Р – один із тих звуків, що беруть участь і в мовах різних народів, і в

рокотах всієї природи. Як з, с і ш чуємо в свисті вітру, так і р є в нашому роті й горлі, с і в гарчанні тигра, й у воркуванні горлички, і в кряканні крука, і в рокотанні бурхливих вод...

(За К. Бальмонтом).

Часткові відомості про методи артикуляційних досліджень.

У процесі засвоєння знань про звукову систему мови вчителів потрібно пам'ятати, що артикуляцію звуків доцільно вивчати *методом самоспостереження*. Можна аналізувати своє м'язове чуття і таким чином визначати способи творення звуків. Легко зрозуміти, як працюють губи під час вимови різних звуків: коли вони витягуються трубочкою вперед (при утворенні звуків [o], [y]), коли нижня губа змикається з верхньою (творення [b], [n] або наближається до верхніх зубів [v]).

Можна виявити рух і положення язика у процесі вимови звуків, особливо, якщо порівнювати попарно артикуляцію різноманітних звуків. Наприклад, задньоязикові приголосні [ɟ], [k], [x] творяться при проходженні повітряним струменем перепони, що її утворює задня спинка язика при зімкненні чи зближенні з м'яким піднебінням; середньоязиковий [j] твориться за активної участі середньої частини спинки язика, що піднімається вгору і зближується з твердим піднебінням.

Проведений нами експеримент дає підстави стверджувати, що учні значно краще усвідомлюють творення звуків мовлення, коли застосовувати метод самоспостереження:

1. Назвіть голосний звук, який має таку артикуляцію:

- 1) голосові зв'язки дрижать; задня частинка язика високо піднята до м'якого піднебіння; губи сильно заокруглені і витягнуті вперед;
- 2) голосові зв'язки дрижать; задня частина язика трохи піднята до м'якого піднебіння; рот широко розкритий, губи не заокруглені;
- 3) голосові зв'язки дрижать; язик середньо піднятий до передньої частини піднебіння; губи дещо розтягнуті в обидва боки;
- 4) голосові зв'язки дрижать; язик піднято до передньої частини піднебіння трохи вище від середнього положення; губи трохи розтягнуті.

Дзеркало допоможе подивитися на себе з боку: побачити артикуляцію губ, заглянути собі в рот. Запалена свічка вкаже на силу видиху, його місце: рот (посередині чи збоку) або ніс.

Акустичний бік мовлення вивчається *інструментальними методами*. За допомогою апаратури, яка записує звуки, усне мовлення можна побачити на екрані комп'ютера у вигляді відображення акустичних характеристик звукових сигналів.

Довідки про видатних фонетистів.

"Про математику, фізику, хімію, біологію як науках, пише Н.М.Шанський, – учні знають чимало, знайомі з видатними вченими тієї чи іншої галузі, з їх відкриттями і працями, словесність же для випускників суцільна terra incognita" [9: 25]. Тому в процесі формування мовної компетенції учням доцільно подавати відомості про відомих мовознавців.

Курило Олена Борисівна (06. 10. 1890, м. Самбір, тепер Львівської області). Український мовознавець, педагог. Через репресії змушена була на початку 30-х років виїхати до Москви, де займалася викладацькою роботою. 1938 року була заарештована, засуджена до 8-ми років таборів і в квітні 1939 вислана в Казахстан, звідки звільнена 1946 року. Подальша її доля невідома. Реабілітована 1989 року.

Уклала фонологічну систему української мови, яка лягла в основу розвідки "До поняття "фонема" (1930) (Українська мова. Енциклопедія).

Тоцька Ніна Іванівна. (25. 06. 1923 р., с. Озерна Білоцерківського району Київської області). Український мовознавець, доктор філологічних наук. З 1950 року працює в Київському університеті; з 1963 – завідувач лабораторії експериментальної фонетики української мови; з 1994 – професор Києво-Могилянської академії. Основні дослідження: "Голосні фонемі української літературної мови" (1973 р.); "Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоенія, графіка, орфографія" (1981 р.); розділ "Голосні звуки" у праці "Сучасна українська літературна мова" (1969 р.). Автор посібників для

вищих навчальних закладів: “Фонетика української мови та її вивчення в початкових класах” (1976 р.); “Збірник орфоепічних вправ з української мови для 1–3 класів” (1980 р.) та ін. (Українська мова. Енциклопедія).

Отже, лінгвістична компетенція забезпечує удосконалення пізнавальної культури особистості школяра, розвиває логічне мислення, пам'ять, формує сучасне мислення громадянина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аванесов Р.И. Русская литературная и диалектная фонетика. – М.: Просвещение, 1974 – С.17.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – С.426.
3. Кубрякова Е.С. Об актуальных задачах теории словообразования // Материалы Международной конференции, посвященной научному наследию М.Д.Степановой. – М., 2001. – С. 11–12.
4. Львов М.Р. Роль родного языка в становлении духовного мира личности // Русск. яз. в школе. – 2001. – №4. – С. 20.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005. – С. 12.
6. Методичні рекомендації щодо викладання української (рідної) мови в 2005 – 2006 н.р. // Українська мова і література. – Число 33 (433). – Вересень, 2005. – С.22 – 24.
7. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – С. 192.
8. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – С. 66.
9. Шанский Н.М. Школьный курс русского языка // Русск. яз. в школе. – 1993. – №2. – С. 25.
10. Шиприкевич В.В. Питання фонетилістики. – К.: Вид.-во Київськ. ун-ту, 1972. – С. 19.

УДК 37.018.42

Богомолова І.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ ВЕЧІРНЬОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті наведено етапи особистісно орієнтованого навчання учнів вечірньої загальноосвітньої школи та окреслено форми роботи, які можна використовувати на даних етапах з метою розвитку особистості учнів.

The article deals with stages of learner-centered education of pupils of night school of general education and defines work forms, which can be used at these stages for the purpose of individual development of pupils.

Розвиток ідей гуманістичної педагогіки сприяв виникненню нової освітньої парадигми, яка вимагає розроблення особистісно орієнтованих технологій навчання. Основою даних технологій є ставлення до учня як до суб'єкта навчання, виховання та життя. В Україні у цьому напрямку працюють І. Бех, М.Богданова, В.Рибалка, О.Савченко, С.Сисоева та інші.

Вони розглядають проблеми особистісно орієнтованого підходу до різних аспектів педагогічного процесу у загальноосвітній та вищій школах. Серед них: професійно-педагогічна підготовка та психологічна готовність вчителя до особистісно орієнтованого навчання (В.Бочелюк, О.Пехота); дослідження умов реалізації особистісно орієнтованого навчання іноземної мови студентів нефілологічних факультетів вищої школи (Р.Гришкова), при навчанні фізики у педагогічних класах (Л.Благодаренко), у профільному навчанні старшокласників (С.Подмазін) та інші.